

PROFIL HODOWCY UCZESTNICZĄCEGO W PROGRAMACH OCHRONY ZASOBÓW GENETYCZNYCH KONI SOKÓLSKICH I SZTUMSKICH

Joanna Wójtowicz, Grażyna Polak, Agnieszka Chelmińska, Beata Smulska

Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Ochrony Bioróżnorodności
Zwierząt Gospodarskich i Hodowli Koni, 32-083 Balice k. Krakowa
E-mail: grazyna.polak@iz.edu.pl

Grażyna Polak: <https://orcid.org/0000-0001-8306-5691>

Agnieszka Chelmińska: <https://orcid.org/0000-0003-3090-0504>

Abstrakt

W celu określenia profilu hodowcy uczestniczącego w programach ochrony zasobów genetycznych koni sztumskich i sokólskich przeanalizowano informacje zawarte w umowach z Instytutem Zootechniki PIB, ankiety anonimowe przeprowadzone w latach 2011, 2016 i 2020 oraz ankiety imienne przeprowadzone w latach 2021–2022. Celem pracy była charakterystyka gospodarstw utrzymujących konie sztumskie i sokólskie objęte programem ochrony oraz zweryfikowanie hipotez dotyczących powodów uczestnictwa hodowców. Stwierdzono, że hodowcy koni zimnokrwistych w typie sztumskim i sokólskim stanowią w większości osoby w wieku 40–59 lat. Klacze sokólskie objęte programem ochrony zasobów genetycznych występują głównie (78%) na Podlasiu i Lubelszczyźnie, natomiast sztumskie w 58% na Mazowszu i Pomorzu. Przeważają małe stada liczące 2–3 klacze, a średnia dla liczebności stad nieznacznie przekracza 5 sztuk. Pozytywnym zjawiskiem jest zadeklarowanie przez prawie 1/3 hodowców kultywowanie tradycji roboczego wykorzystania omawianych koni, co pokrywa się z założeniami programów ochrony.

Słowa kluczowe: konie zimnokrwiste, hodowla, typ sokólski, typ sztumski, ochrona zasobów genetycznych, programy ochrony

Wstęp

Związek człowieka z koniem ma długą historię, liczącą około 5–6 tysięcy lat (Endenburg, 1999). Ewolucja obu gatunków jest ściśle ze sobą powiązana – czy w zakresie rolnictwa i transportu – czy w zakresie sztuki i kultury, na którą konie wywarły niezaprzeczalny wpływ. Wszechstronność tego zwierzęcia spowodowała jego popularność na wszystkich niemal, poza Antarktydą, kontynentach, a jego udomowienie na stepach Eurazji (Łojek i Łojek, 2015) zapoczątkowało utworzenie setek ras koni zimnokrwistych, gorącokrwistych i koni małych. W toku historii ludzkości koń pełnił rolę zwierzęcia początkowo roboczego, jucznego, dostarczyciela mięsa i mleka, aż wreszcie konia rekreacyjnego i sportowego. Zmiany upodobań i potrzeb ludzi spowodowały też, że wiele ras w dawnych czasach nieodzownych dla funkcjonowania społeczeństw uległo zanikowi. Tak stało się przede wszystkim z końmi roboczymi, które zostały wyparte przez maszyny.

Koniec XX wieku i towarzyszące mu zagrożenie zanikiem bioróżnorodności stały się punktem zwrotnym w postrzeganiu przez człowieka gatunków i ras zwierząt gospodarskich, w tym koni. Utworzenie w 1992 roku Konwencji o Różnorodności Biologicznej (CBD, Dz.U. 2002 nr 184 poz. 1532) było przełomem dla ochrony zasobów genetycznych na całym świecie. Obecnie Polska chroni rasy rodzime, w tym siedem ras koni: trzy gorącokrwiste – małopolskie, wielkopolskie, śląskie; dwie prymitywne – koniki polskie i hucyły oraz konie zimnokrwiste w typie sztumskim i sokólskim. Dwie ostatnie zostały objęte programami ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich w 2008 roku.

Konie sokólskie jako typ koni lokalnych zostały wytworzone w północno-wschodniej części Polski na terenach, które możemy zaliczyć do byłego zaboru rosyjskiego (Kongresówka). Ich powstanie było uwarunkowane zapotrzebowaniem na konie pociągowe o dużej masie. W tym okresie województwa białostockie, wileńskie, nowogródzkie i wołyńskie miały specyficzną strukturę agrarną, gdzie gospodarstwa bardzo małe i małe stanowiły ponad 50% (Wawrzyniak, 2023). W końcu XIX wieku dotychczasowy mały koń włościański zwany mierzynem (Kluk, 1809) był stopniowo zastępowany potężniejszymi i silniejszymi końmi pogrubionymi, które uzyskiwano poprzez krzyżowanie lokalnych klaczy z ogierami importowanymi z Europy Zachodniej. W 1923 roku przywieziono na tereny Białostocczyzny 8 ogierów bretońskich, których potomstwo zyskało duże uznanie (Nozdryn-Płotnicki, 1966), stając się podłożem hodowli konia sokólskiego. Konie te spełniały wymagania lokalnej ludności, a także były pożądane w odradzającej się polskiej armii. W efekcie w połowie wieku można było mówić o skonsolidowanym typie konia, który charakteryzował się dobrym charakterem, siłą roboczą, małymi wymaganiami oraz możliwością sprzedaży do innych regionów kraju. W połowie XX wieku pozwoliło to uzyskać populację koni pogrubionych o niezbyt dużej masie, suchej tkance i dużej wydajności w pracy (IZ PIB, 2008a).

Drugą lokalną populacją objętą ochroną w 2008 roku były konie sztumskie – najcięższy regionalny typ koni zimnokrwistych, charakteryzujący się większym kalibrem i znaczną limfatycznością (IZ PIB, 2008b). Został ukształtowany na terenie Żuław i Powiśla, gdzie ciężkie i trudne do uprawy gleby wymuszały konieczność utrzymywania masywnych koni roboczych. Tereny północne, należące w przeszłości do Prus miały odmienną historię i odmienne dziedzictwo hodowlane niż Podlasie. W okresie przed II wojną światową Prusy wraz z Wielkopolską i Śląskiem miały najkorzystniejszą strukturę agrarną (Wawrzyniak, 2023), skupiając 36,7% ziem w gospodarstwach o powierzchni 50 ha i więcej. Bazowano tu głównie na koniach sprowadzanych z obszaru Niemiec, krzyżowanych podobnie jak w przypadku koni sokólskich z lokalnymi klaczami. Ten typ również zdobył uznanie miejscowej ludności jako silny i wytrzymały koń roboczy. Po II wojnie światowej wykorzystanie ogierów urodzonych w okolicach miejscowości Sztum dało początek nazwie „konie sztumskie”. Utworzenie w 1955 roku Ośrodka Hodowli Konia Sztumskiego obejmującego w województwie gdańskim powiaty elbląski, kwidziński, malborski i sztumski (Dz.U. 1955 nr 6 poz. 34, M.P. 1955 nr 93 poz. 1197) przyczyniło się do konsolidacji typu, który stał się kulturowym dziedzictwem regionu.

Oba omawiane typy, mimo że nigdy nie zostały uznane za odrębne rasy (czemu prawdopodobnie przeszkodził wybuch wojny), prezentowały odrębne i wyrównane populacje. W drugiej połowie XX wieku wykorzystanie koni w rolnictwie i gospodarce zaczęło wyraźnie spadać. Polityka nastawiona na mechanizację rolnictwa wpłynęła również na zanik zainteresowania rodzimymi rasami, co przyspieszyło ich zanik.

Wprowadzone w 2008 roku programy ochrony zasobów genetycznych (POZG) koni sztumskich i sokólskich cieszyły się od początku dużym zainteresowaniem, w dużym stopniu ze względu na przyznawane płatności. Obecnie są jednymi z najbardziej popularnych spośród hodowców i właścicieli rodzimych ras koni. Należy podkreślić, że wysokość wsparcia otrzymywanego przez hodowców ras rodzimych w ramach kolejnych edycji Programów Rozwoju

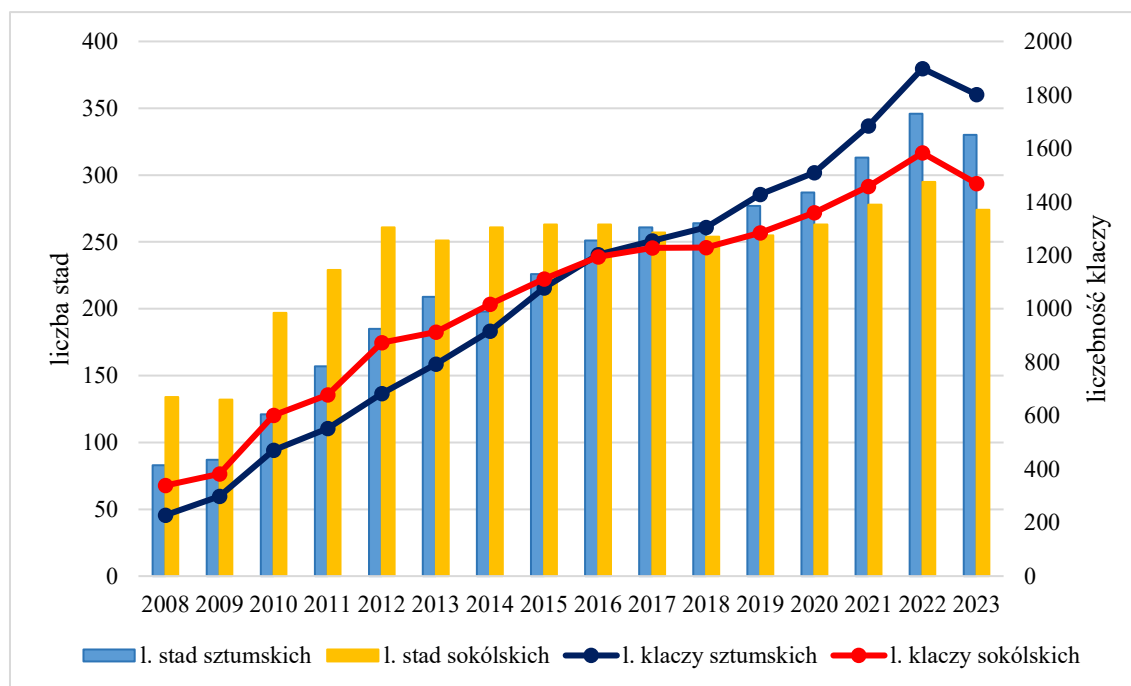
Obszarów Wiejskich oraz Programu Strategicznego na lata 2023–2027 zwiększyła się prawie o 50%, co przypuszczalnie przyczyniło się do tak dużego wzrostu liczby zgłaszanych stad.

Tabela 1. Wysokość wsparcia do 1 klaczy w poszczególnych latach realizacji POZG w ramach PROW i PS
Table 1. The amount of financial support per 1 mare in individual years of implementation of the GRCP* under the Rural Development Programme and Strategic Plan

Klacz zimnokrwiste w typie sokólskim i sztumskim Cold-blooded mares of the Sokólski and Sztumski types	PROW Rural Development Programme 2007–2013	PROW Rural Development Programme 2014–2020	PROW Rural Development Programme 2021–2022	Plan Strategiczny Strategic Plan od 2023 since 2023
	1 500	1 700	2 038	2 185

*Genetic Resources Conservation Programme

Dodatkowo, wzrostowi towarzyszyła łagodna selekcja pod kątem poprawności pokroju i typu (Polak, 2023). W 2008 roku ochroną objęto zaledwie 134 stada i 339 klaczy sokólskich oraz 83 stada i 228 klaczy sztumskich, a w 2023 roku program ochrony zasobów genetycznych koni sokólskich realizowały 274 stada z 1468 klaczami (4-krotny wzrost od 2008 roku) i 330 stad z liczbą 1801 klaczy sztumskich (prawie 8-krotny wzrost).

Wykres 1. Wzrost liczby klaczy sztumskich i sokólskich objętych POZG w latach 2008–2023
Figure 1. Increase in the number of Sztumski and Sokólski mares covered by the GRCP in the years 2008–2023

Celem pracy była charakterystyka gospodarstw utrzymujących konie sztumskie i sokólskie, objętych programami ochrony zasobów genetycznych oraz zweryfikowanie hipotez dotyczących powodów uczestnictwa w nich hodowców.

Material i metody

Materiał do badań stanowiły dane zawarte w 607 Umowach o przystąpieniu do realizacji programu ochrony zasobów genetycznych koni zawieranych przez hodowców koni sztumskich (332 szt.) i sokólskich (275 szt.) z Instytutem Zootechniki PIB w latach 2008–2023 (tab. 2) oraz oświadczeniach – wykazach klaczy zakwalifikowanych do programu.

Tabela 2. Liczba umów dotyczących uczestnictwa w POZG, zawartych z hodowcami w latach 2008–2023

Table 2. Number of agreements for participation in the GRCP concluded with breeders in the years 2008–2023

Liczba umów Number of contracts	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Hodowcy klaczy sokólskich Breeders of Sokólski mares	31	18	15	12	19	9	15	16	14	13	13	14	30	20	27	9
Hodowcy klaczy sztumskich Breeders of Sztumski mares	19	16	11	16	14	18	16	19	18	15	25	21	31	34	45	14

Tabela 3. Zakres pytań w ankietach przeprowadzonych w latach 2011, 2016, 2020, dotyczących preferencji hodowców uczestniczących w POZG

Table 3. The scope of questions in the surveys conducted in 2011, 2016, 2020 regarding the preferences of breeders participating in the GRCP

Rok Year	Typ koni (Sokólski lub Sztumski) Horse type (Sokólski or Sztumski)	Wielkość gospodarstwa Farm size	Typ gospodarstwa Farm type	Główny kierunek produkcji Main production direction	Utrzymywane gatunki Maintained species	Liczba lat prowadzenia hodowli Number of years of breeding	Wiek hodowcy Breeder's age	Powód uczestnictwa w programie Reason for participating in the programme	Cel hodowli Purpose of breeding	Uczestnictwa w wystawach Participation in exhibitions	Decydujące kryterium płatności Decisive payment criterion
2011		+			+	+		+	+	+	
2016	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
2020	+	+	+	+	+	+	+		+		+

Tabela 4. Zakres pytań w ankietach przeprowadzonych w latach 2021 i 2022, dotyczących warunków dobrostanu koni w ramach POZG

Table 4. The scope of questions in the surveys conducted in 2021 and 2022 regarding the conditions of horse welfare under the GRCP

Rok Year	Liczba klaczy Number of mares	Powierzchnia pastwisk Pasture area	Sposób wykorzystania koni The usage of the horse	Korekcja kopyt (2 razy do roku) Hoof correction (twice a year)	Odrobaczenie (raz do roku) Deworming (once a year)	Dostęp do pastwiska Access to pasture
2021	+	+	+	+	+	+
2022	+	+	+	+	+	+

Drugim źródłem informacji były dane zawarte w:

– 387 ankietach dotyczących preferencji hodowców (ankietowanie anonimowe w latach 2011, 2016, 2020) wśród hodowców uczestniczących w programach;

2011 rok – 142 szt.,

2016 rok – 122 szt.,

2020 rok – 123 szt.,

– 610 ankietach dotyczących dobrostanu i systemu utrzymania koni (ankietowanie imienne w latach 2021 i 2022);

2021 rok – 390 szt.,

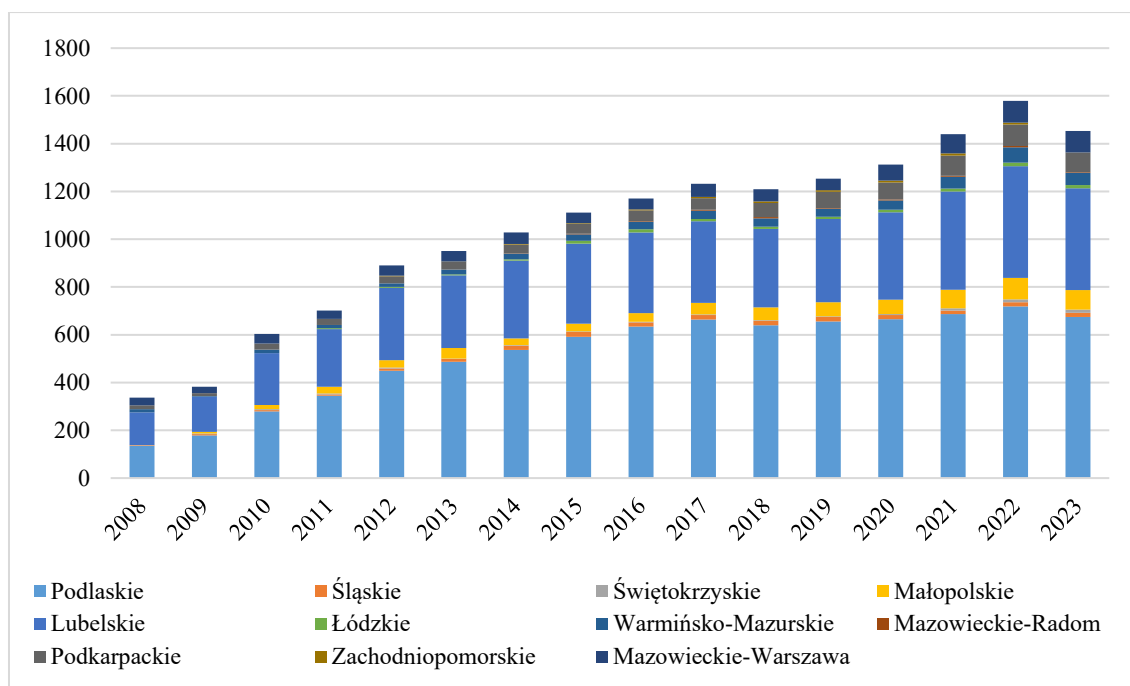
2022 rok – 220 szt.

Ankiety zostały sporządzone w Instytucie Zootechniki PIB i wysyłane do wszystkich uczestników POZG koni sztumskich i sokólskich.

Ankiety przeprowadzone w latach 2011, 2016, 2020 dotyczyły charakterystyki gospodarstw i różniły się zasadniczo od ankiet przeprowadzonych w latach 2021–2022, które dotyczyły warunków utrzymania klaczy i zapewnienia minimalnych wymagań dobrostanu.

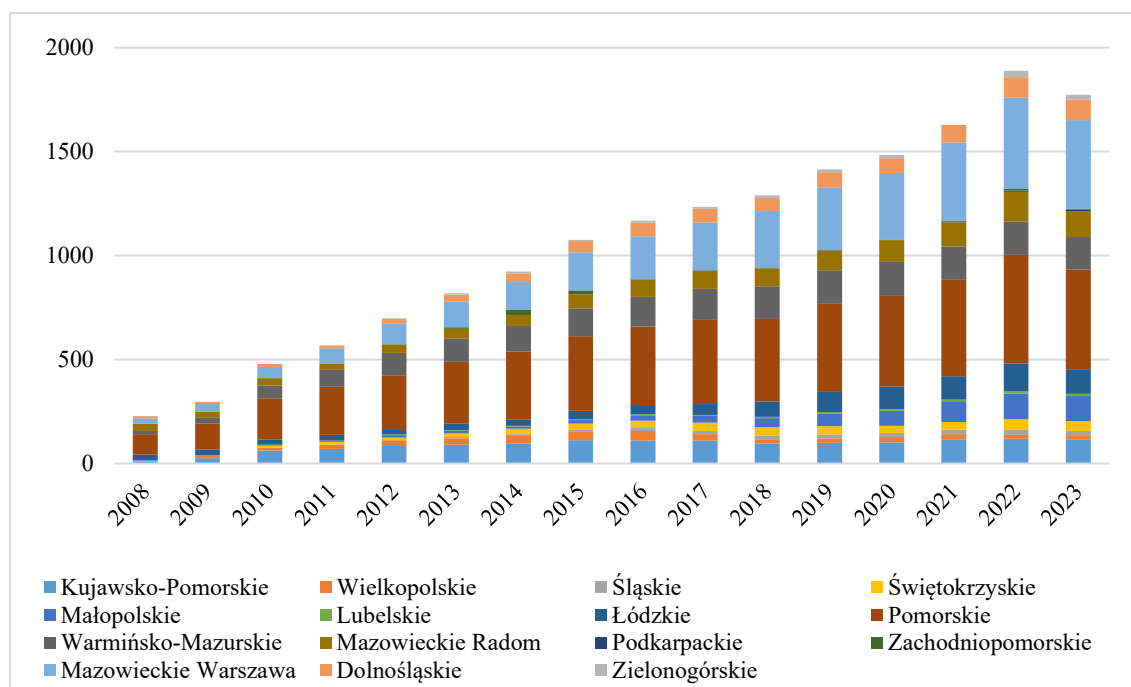
Wyniki

W roku 2008 do programów ochrony zasobów genetycznych koni zimnokrwistych w typie sokólskim i sztumskim przystąpiło łącznie 217 hodowców: 83 sztumskich i 134 sokólskich (wykres 1). W skali całego kraju w badanym okresie 2008–2023 najczęściej – 78% zakwalifikowanych stad klaczy sokólskich występowało w województwach podlaskim i lubelskim, natomiast 63% stad klaczy sztumskich w województwach pomorskim i mazowieckim (wykresy 2 i 3). Wykresy 2 i 3 wskazują, że od początku realizacji programów ochrony występowała różnica w występowaniu obu populacji, częściowo pokrywająca się z historycznymi regionami wytworzenia lokalnych typów: koni sokólskich na ścianie wschodniej, a sztumskich w regionach północnych. Mimo to, już w pierwszych latach realizacji programów stada koni sztumskich zaczęły rozprzestrzeniać się na województwa centralne i zachodnie: mazowieckie, łódzkie, dolnośląskie. Dodatkowo stada koni sztumskich były nieco liczniejsze od stad sokólskich; średnia wynosiła 2,75 w roku 2008 i 5,46 w roku 2023 (tab. 5) w stosunku do 2,53 i 5,36 stad sokólskich.

Wykres 2. Wzrost liczby hodowców koni sokólskich objętych POZG w poszczególnych regionach w latach 2008–2023

Figure 2. Increase in the number of Sokólski horse breeders covered by the GRCP in individual regions in the years 2008–2023

Wykres 3. Wzrost liczby hodowców koni sztumskich objętych POZG w poszczególnych regionach w latach 2008–2023 roku

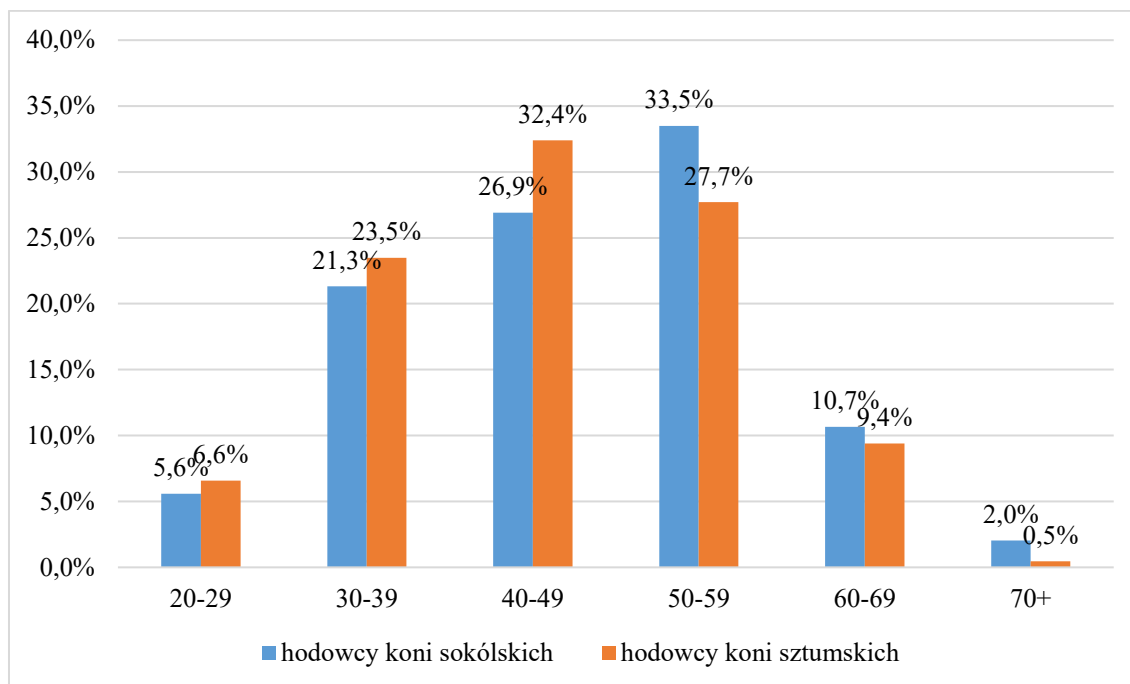
Figure 3. Increase in the number of Sztumski horse breeders covered by the GRCP in different regions in the years 2008–2023

Tabela 5. Liczebności oraz średnia wielkość stad w koni w POZG w latach 2008–2023

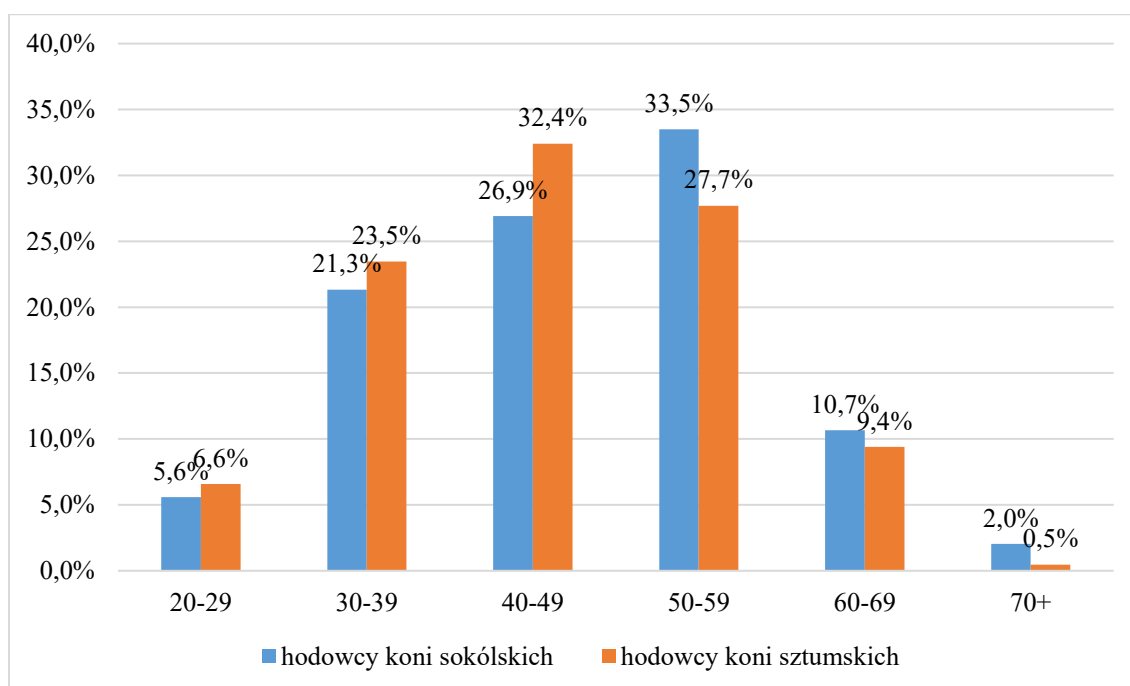
Table 5. Numbers and average size of horse herds in the GRCP in 2008–2023

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Klacje sokólskie Sokólski mares																
Liczba klaczy No. of mares	339	383	601	678	873	913	1017	1112	1194	1228	1229	1275	1359	1458	1583	1468
Liczba stad no. of herds	134	132	197	229	261	251	261	263	263	257	254	255	263	278	295	274
Średnia Mean	2,53	2,90	3,05	2,96	3,34	3,64	3,90	4,23	4,54	4,78	4,84	5,00	5,17	5,24	5,37	5,36
Klacje sztumskie Sztumski mares																
Liczba klaczy No. of mares	228	298	471	552	683	793	917	1078	1203	1254	1305	1415	1509	1684	1899	1801
Liczba stad No. of herds	83	87	121	157	185	209	198	226	251	261	264	277	287	313	346	330
Średnia Mean	2,75	3,43	3,89	3,52	3,69	3,79	4,63	4,77	4,79	4,80	4,94	5,11	5,26	5,38	5,49	5,46

Analizując strukturę wiekową właścicieli, można zauważyć, że występowały pewne różnice w zależności od okresu przeprowadzanych badań. W roku 2016 najwięcej było osób w średnim wieku 50–59, następnie 40–49 lat. Najmniejszy odsetek stanowili najmłodsi i najstarsi hodowcy. W wieku >40 lat było 28,5% hodowców zarówno koni sztumskich, jak i sokólskich (wykres 4). W roku 2023 proporcje osób w średnim wieku zmieniły się: dominowały osoby między 40 a 49 rokiem życia (wykres 5). Było ich 32,0% (hodowcy koni sokólskich) i 34,7% (hodowcy koni sztumskich). Kolejną grupą były osoby pomiędzy 50–59 i 60–69 rokiem życia, co oznacza, że przybyło osób starszych. Młodszych hodowców, w wieku 30–39 lat było znacznie mniej – średnio 14,9% w obu typach, a osób najmłodszych (20–29 lat) zaledwie 3,3%. Najmniej, co jest logiczne, było hodowców powyżej 70 roku życia – 2,6% ogółu uczestników programów.

Wykres 4. Wiek hodowców koni sokólskich i sztumskich realizujących POZG w 2016 roku
Figure 4. Age of the breeders of Sokólski and Sztumski horses implementing the GRCP in 2016

Wykres 5. Wiek hodowców koni sokólskich i sztumskich realizujących POZG w 2023 roku
Figure 5. Age of the breeders of Sokólski and Sztumski horses implementing the GRCP in 2023

Część hodowców, która przystąpiła do programów ochrony w latach 2008–2009, w trakcie realizacji zobowiązań lub po ich zakończeniu, przekazała stada na spadkobierców (14,6%). 38,8% osób uczestniczyło w programach przez cały okres 16 lat. Niewielka grupa (3,7%) przekazała uczestnictwo innym członkom rodziny, a 3,2% hodowcom niebędącymi krewnymi. Oznacza to, że ponad połowa hodowców nadal jest pośrednio lub bezpośrednio zaangażowana w hodowlę koni sztumskich lub sokólskich (tab. 6).

Tabela. 6. Przypadki przekazania zobowiązania przez hodowców, którzy przystąpili do POZG w latach 2008–2009

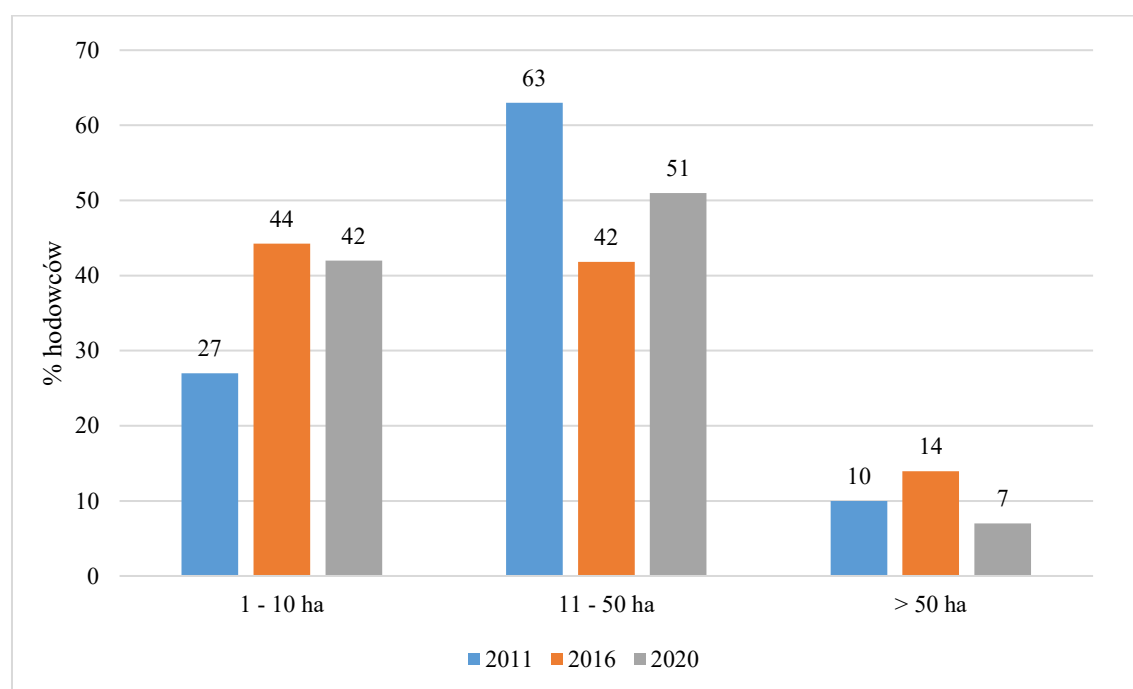
Table 6. Cases of transfer of commitment by breeders who joined the GRCP in 2008–2009

Osoba przejmująca zobowiązanie The person taking over the obligation	Liczba przejęć Number of acquisitions	% wszystkich hodowców % of all breeders
Córka / syn Daughter / son	32	14,6
Inny hodowca Another breeder	7	3,2
Mąż / żona Husband / wife	6	2,7
Siostra / brat Sister / brother	2	0,9

W 2023 roku odsetek kobiet – właścielek realizujących programy ochrony wynosił 13,5% dla koni sokólskich i 13,1% dla koni sztumskich. Jest to zatem zgodne z sytuacją panującą w Polsce, gdzie gospodarstwa rolne prowadzone są głównie (65%) przez mężczyzn (GUS, 2022b, Łączyński, 2022). Trzeba jednak podkreślić, że niezależnie od osoby będącej właścicielem koni, najczęściej zobowiązanie realizuje cała rodzina rolnika.

Wielkość gospodarstw i kierunki produkcji

Wyniki ankiet przeprowadzonych w latach 2011, 2016 i 2020 wskazują, że największą grupę stanowili hodowcy posiadający gospodarstwa o powierzchni 10–50 ha – średnio 52%, najmniejszą posiadacze największych, liczących >50 ha – średnio 10,3% (wykres 6). Analizowane dane wskazują, że maleje liczba dużych gospodarstw, posiadających konie sztumskie i sokólskie, a wzrasta liczba mniejszych i najmniejszych (<10 ha). Jest to tendencja pokrywająca się z sytuacją w całym polskim rolnictwie, gdzie duże gospodarstwa nastawiają się głównie na produkcję roślinną, kosztem chowu i hodowli zwierząt (GUS, 2022b).

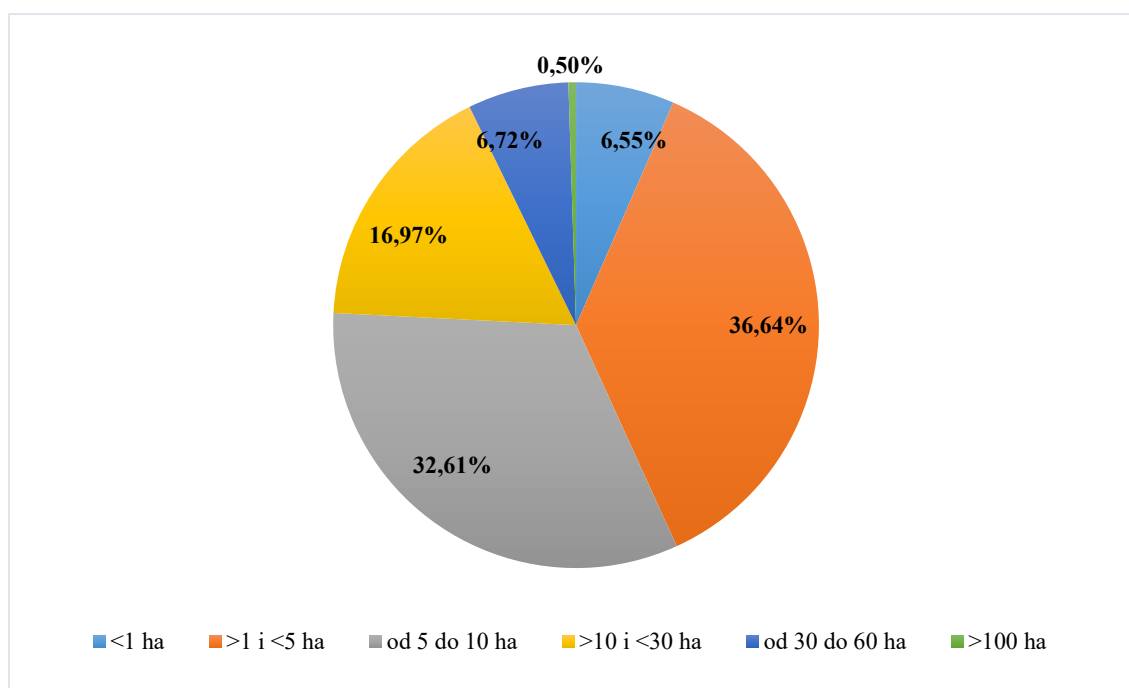
Wykres 6. Powierzchnia gospodarstw w latach 2011, 2016 i 2020 roku wśród osób realizujących POZG koni sokólskich i sztumskich

Figure 6. Area of farms in 2011, 2016 and 2020 among persons implementing the GRCP for Sokólski and Sztumski horses

Tabela 7. Minimalna i maksymalna powierzchnia pastwisk oraz odsetek hodowców posiadających pastwiska wg danych ankietowych
Table 7. Minimum and maximum pasture area and percentage of farmers with pastures according to survey data

	2011	2016	2020
Min. (w ha)			
Min (in ha)	0,9	0,4	0,4
Max. (w ha)			
Max (in ha)	60,0	110,0	95,1
Średnia (w ha)			
Average (in ha)	10,8	12,4	12,0
Posiada pastwisko			
Has a pasture	88%	73%	79%

Większość gospodarstw (tab. 7) posiadała pastwiska o powierzchni od 0,4 do 110 ha ze średnią wielkością wynoszącą 11–12 ha. Powierzchnia pastwisk przeznaczonych dla koni w 36,64% gospodarstw była większa niż 1 ha i mniejsza niż 5 ha, w 32,61% mieściła się w przedziale od 5 do 10 ha (wykres 7). Odnotowano także występowanie gospodarstw charakteryzujących się bardzo dużą powierzchnią pastwisk (powyżej 100 ha), jednak stanowiły one zaledwie 0,5% ogółu.

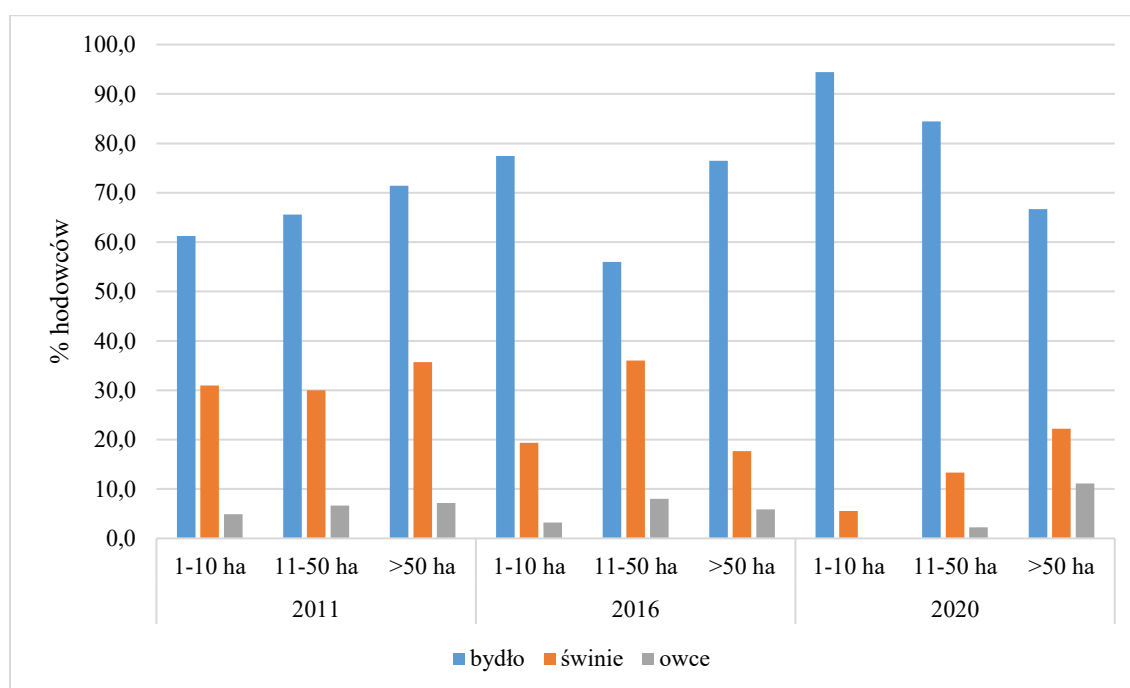
Wykres 7. Powierzchnia pastwisk, z których korzystają klacze zakwalifikowane do POZG
Figure 7. Area of pastures used by mares qualified for the GRCP

W dużych gospodarstwach w trzech badanych okresach stwierdzono widoczny wzrost powierzchni pastwisk (tab. 8), natomiast w 2016 roku wystąpił spadek w przypadku małych i średnich gospodarstw. W 2020 roku w porównaniu do danych z poprzednich lat odnotowano wzrost powierzchni pastwisk w gospodarstwach odpowiednio o 60,8% (małe), 15% (średnie) i 63,4% (duże).

Tabela 8. Powierzchnia pastwisk w zależności od wielkości gospodarstwa wg danych ankietowych
Table 8. Pasture area depending on farm size according to survey data

Wielkość gospodarstwa Farm size	2011	2016	2020
Małe Small	3,6	3,3	5,8
Średnie Medium	10,7	9,6	12,3
Duże Large	27,3	39,7	44,6

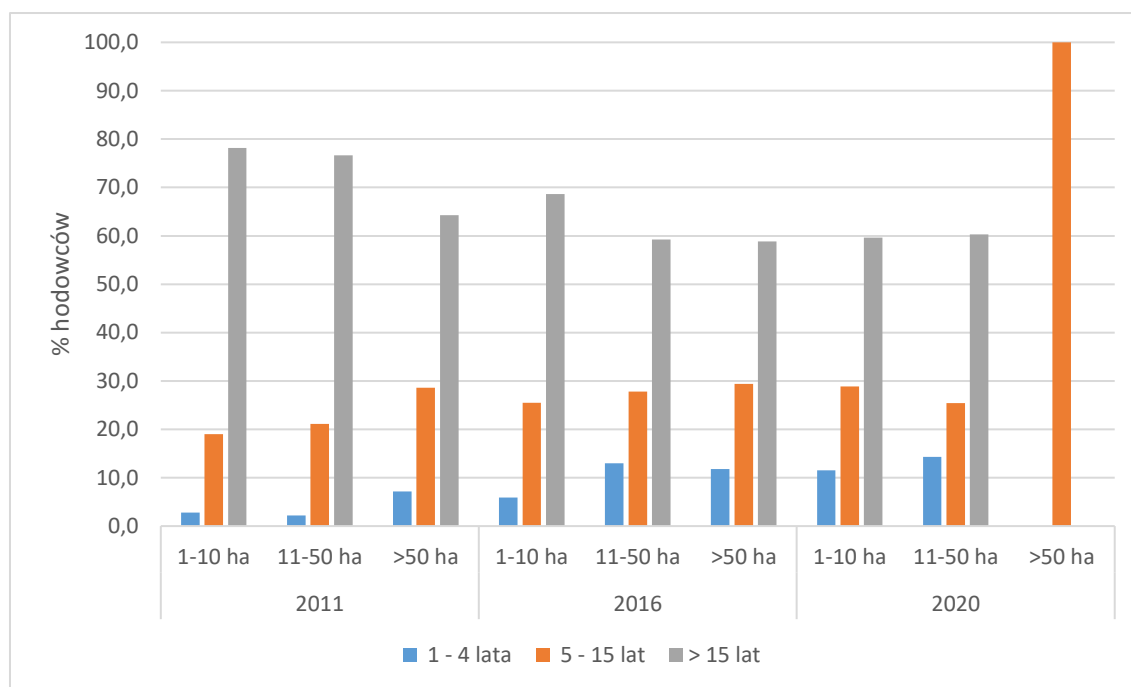
Zdecydowana większość właścicieli utrzymywała oprócz koni inne gatunki zwierząt gospodarskich: bydło, trzodę chlewną i bardzo sporadycznie owce (wykres 8). W 2011 zauważalny był podobny udział innych gatunków w trzech grupach gospodarstw, ale w większych gospodarstwach zwierzęta występowały liczniej. Biorąc pod uwagę liczbę gospodarstw posiadających oprócz koni inne zwierzęta gospodarskie zauważalny jest spadek: w 2011 – 72,5%, w 2016 – 46%, w 2020 – 52,4% ogółu.

Wykres 8. Inne gatunki (w %), utrzymywane przez hodowców biorących udział w programach ochrony zasobów genetycznych koni sztumskich i sokólskich w 2011, 2016 i 2020 roku

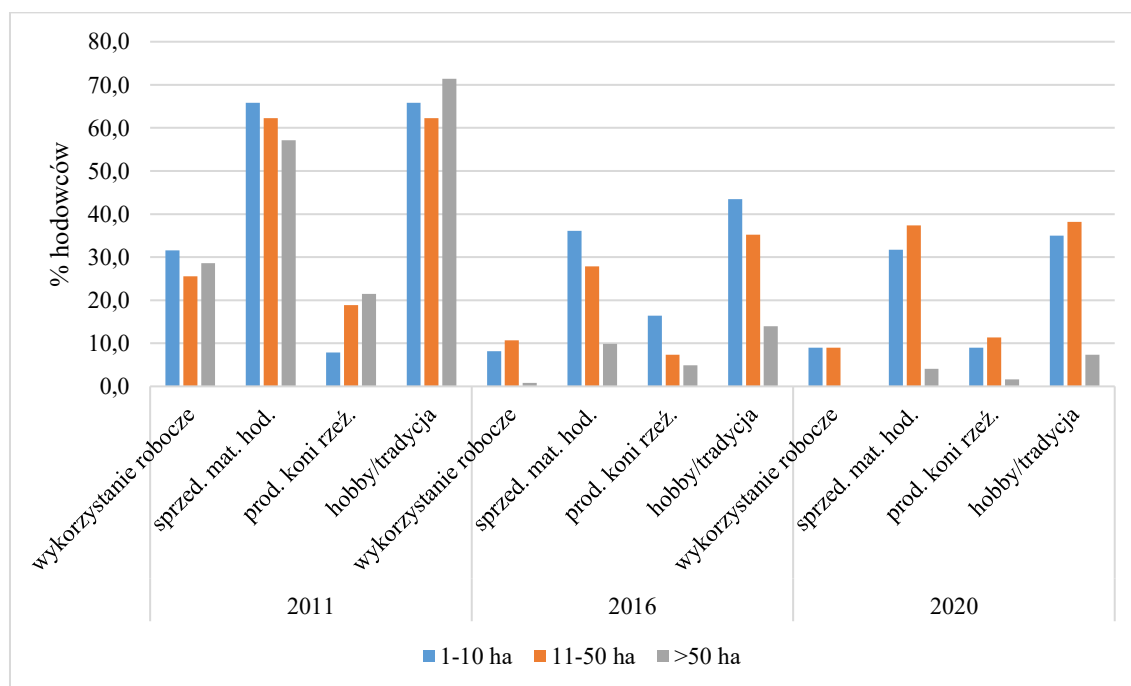
Figure 8. Other species (in %) kept by breeders participating in the genetic resources conservation programmes for Sztumski and Sokólski horses in 2011, 2016 and 2020

Przeważająca liczba właścicieli zajmowała się hodowlą koni od ponad 15 lat (wykres 9), najmniej liczna była natomiast grupa nowych hodowców utrzymujących konie krócej niż 4 lata. Odsetek najbardziej doświadczonych hodowców był najwyższy w najmniejszych gospodarstwach, a najniższy w największych, co zaobserwowano od początku realizacji programów.

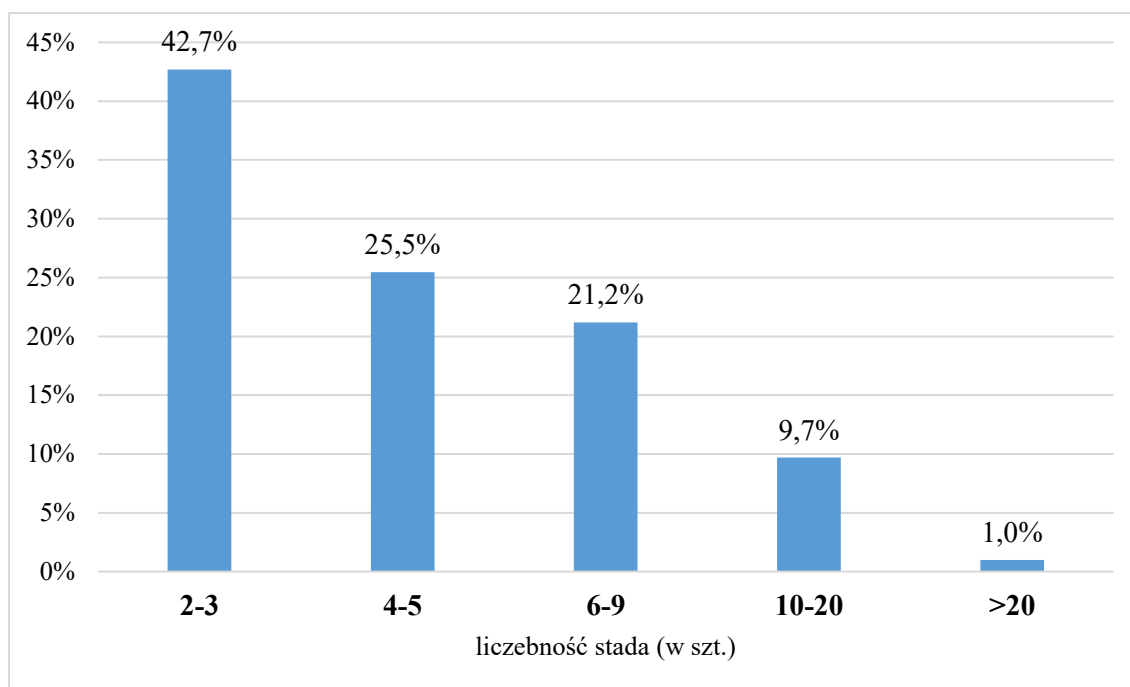

Wykres 9. Długość okresu utrzymywania koni w zależności od wielkości gospodarstwa w 2011, 2016 i 2020 roku
Figure 9. Length of horse keeping period depending on farm size in 2011, 2016 and 2020

Największa liczba właścicieli deklarowała jako cel hodowli sprzedaż materiału do innych hodowli oraz podtrzymanie tradycji rodzinnej lub hobby (często w uwagach pojawiało się utrzymanie dla przyjemności) (wykres 10). Widoczny jest też nieznaczny spadek wykorzystania roboczego. W 2011 roku około 1/3 hodowców deklarowała wykorzystanie robocze koni objętych programami ochrony, natomiast w kolejnych latach odsetek ten malał, tak że w 2020 roku wynosił mniej niż 10%.

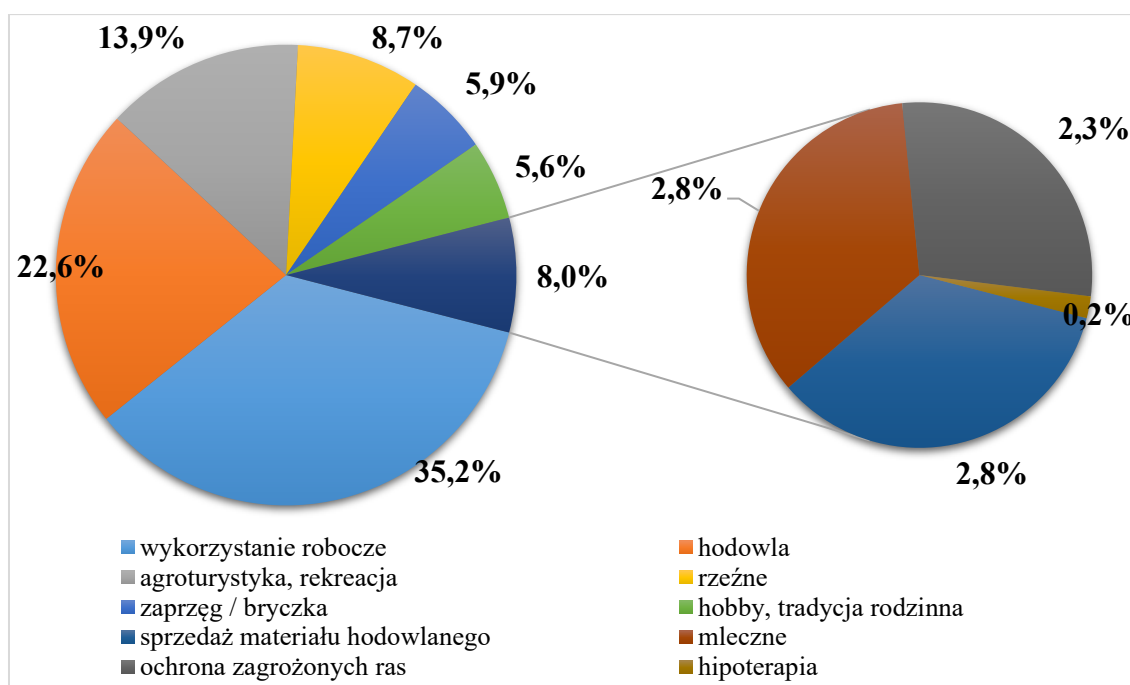

Wykres 10. Przeznaczenie koni wyhodowanych w ramach POZG w zależności wielkości gospodarstwa
Figure 10. Purpose of horses bred within the GRCP depending on the size of the farm

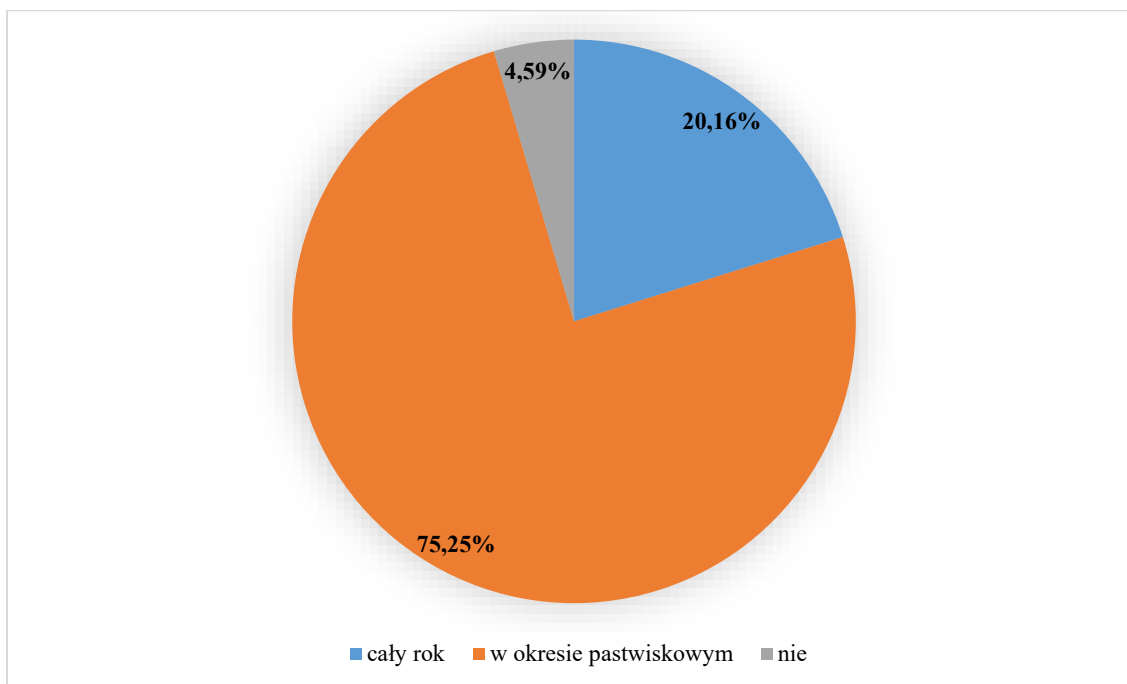
Wykres 11. Liczebność stad wśród właścicieli biorących udział w badaniu ankietowym
Figure 11. Herd size among owners participating in the survey

Z przesłanych danych wynika, że średnia wielkość stada wynosiła 5,2 szt. z odchyleniem standardowym 3,98. Najmniejsze stada (zgodnie z zapisami POZG) liczyły 2 klacze, natomiast największe – 31 klaczy. Przeważały gospodarstwa utrzymujące 2–3 klacze, a jedynie 1% stanowiły stada liczące ponad 20 sztuk (wykres 11).

Wykres 12. Przeznaczenie koni hodowanych w ramach POZG w zależności wielkości gospodarstwa
Figure 12. Purpose of horses bred within the GRCP depending on the size of the farm

Analizując odpowiedzi na pytanie dotyczące wykorzystania koni w gospodarstwach okazało się, że 35,2% hodowców zadeklarowało wykorzystanie robocze, a 22,6% przeznaczenie do dalszej hodowli (wykres 12). Duża część hodowców (13,9%) potwierdziła wykorzystanie koni w agroturystyce i rekreacji, 8,7% badanych utrzymywała konie rzeźne, 5,9% deklaro- wało wykorzystanie zaprzęgowe koni i udział w lokalnych i regionalnych imprezach, a 5,6% prowadziło hodowlę ze względu na tradycję rodzinną i hobby. Najmniej, bo poniżej 3% zade- klarowało sprzedaż do innych hodowli, wykorzystanie mleczne (2 stada), wykorzystanie w hi- poterapii czy chęć ochrony zagrożonej rasy.

Wykres 13. Długość okresu dostępu do pastwiska dla klaczy biorących udział w POZG
Figure 13. Length of access to pastures for mares participating in the GRCP

W odniesieniu do przeprowadzanych zabiegów pielęgnacyjnych hodowcy deklarowali, że 97,64% przeprowadza korekcję kopyt, a 98,03% odrobaczanie. Aż 95,41% hodowców za- deklarowało dostęp do pastwiska dla klaczy ze źrebkami, z czego 20,16% stad przebywa na pastwiskach cały rok, a 75,25% w sezonie pastwiskowym (od kwietnia do października) (wy- kres 13). Jedynie 4,59% odpowiedziało przecząco.

Wyniki analizy statystycznej (Test *chi kwadrat*)

Celem analizy było też zweryfikowanie hipotez:

- I. Czy płatności są podstawowym powodem uczestnictwa w POZG w małych gospodarstwach, czy raczej hodowcy kierują się przywiązaniem do ras rodzimych i tradycji rodzinnych?
- II. Czy właściciele dużych gospodarstw są nastawieni na zwiększenie zysku poprzez otrzymywanie dotacji i równocześnie produkcję koni rzeźnych?

W celu weryfikacji hipotez informacje z ankiet z 2011, 2016 i 2020 roku zostały przeanalizowane testem niezależności *chi-kwadrat* z zastosowaniem pakietu statystycznego Statistica 13. Badano występowanie zależności pomiędzy odpowiedziami na kolejne pytania. Przypadki kombinacji pytań, które nie były istotne, zostały pominięte.

Wśród informacji z ankiet z 2011 roku w pięciu przypadkach wykazano istotną zależność. Najdłużej hodowlę prowadziły małe gospodarstwa ($\chi^2 = 11,221$; $p = 0,024$). W naj- większych gospodarstwach oraz w przypadku osób posiadających konie od ponad 15 lat oba

typy utrzymywane były najczęściej ze względu na tradycję rodzinną; odpowiednio ($\chi^2 = 6,592$; $p = 0,036$) i ($\chi^2 = 12,208$; $p = 0,002$). Hodowcy wykorzystujący konie roboczo jednocześnie deklarowali, że doceniają zalety tych typów jako ras rodzimych ($\chi^2 = 39,928$; $p = 0,000$). Stwierdzono również zależność pomiędzy korzystaniem z dopłat i przeznaczeniem rzeźnym hodowlanych koni ($\chi^2 = 6,917$; $p = 0,006$).

Dane z 2016 roku analizowane statystycznie wskazały istotną zależność w czterech przypadkach:

- najczęściej małe gospodarstwa były prowadzone w sposób tradycyjny ($\chi^2 = 25,53697$; $p = 0,000027$), co potwierdza wyniki z 2011 roku;
- średnie gospodarstwa sprzedawały materiał hodowlany ($\chi^2 = 7,469584$; $p = 0,02388$);
- średnie gospodarstwa produkowały konie rzeźne ($\chi^2 = 6,940004$; $p = 0,03112$);
- najdłużej – ponad 25 lat prowadziły hodowlę osoby w wieku 51–65 lat ($\chi^2 = 46,21622$; $p = 0,00000$), co wskazuje na przywiązanie do rasy lub tradycji, ponieważ rozpoczęcie hodowli musiało nastąpić pod koniec XX wieku, a więc o wiele wcześniej niż wprowadzono płatności.

Badania ankietowe przeprowadzone w 2020 roku wskazują na istotną zależność w pięciu przypadkach:

- małe i średnie gospodarstwa są definiowane przez właścicieli jako tradycyjne ($\chi^2 = 24,37670$; $p = 0,00045$);
- w średnich gospodarstwach oprócz koni utrzymywane są inne gatunki ($\chi^2 = 13,65623$; $p = 0,00108$);
- dość niespodziewanie właściciele średnich gospodarstw deklarowali, że prowadziliby hodowlę koni mimo braku płatności ($\chi^2 = 9,419578$; $p = 0,00901$), co może wskazywać na ich duże przywiązanie do rasy lub (biorąc pod uwagę wyniki z 2016) że konie są przeznaczone na rzeź, co podnosi opłacalność gospodarstw, stąd płatności nie są podstawowym powodem utrzymania;
- podobnie jak w 2016 roku najdłużej, bo ponad 25 lat prowadzą hodowlę osoby w wieku 51–65 lat ($\chi^2 = 28,82435$ i $p = 0,00069$);
- hodowcy z najdłuższym stażem hodowlanym sprzedają materiał do innych hodowli ($\chi^2 = 28,82435$; $p = 0,00069$).

Omówienie wyników

Według danych statystycznych wśród ogółu 1,3 mln gospodarstw w Polsce około 0,58 mln (44%) utrzymywało zwierzęta gospodarskie (Łączyński, 2022), ale w zaledwie 0,6% występowała wyłącznie produkcja zwierzęca. Należy zauważyć, że w porównaniu do 2010 r. liczba gospodarstw prowadzących tylko produkcję zwierzęcą utrzymała się na prawie niezmiennym poziomie, ale ich powierzchnia zmalała średnio o około 2 ha.

Na ankiety rozesłane w latach 2011, 2016 i 2020 odpowiedziało zaledwie 25% hodowców, co może wynikać z faktu, że odpowiedź na nią była dobrowolna. Potwierdziła się hipoteza, że w małych gospodarstwach konie sztumskie i sokólskie były hodowane najdłużej oraz ze względu na przywiązanie do lokalnej rasy. Natomiast nie potwierdziła się hipoteza II, że właściciele dużych gospodarstw są nastawieni na zwiększenie zysku poprzez otrzymywane dotacje i sprzedaż koni rzeźnych, ponieważ również tam najczęściej hodowcy deklarowali utrzymywanie ze względu na tradycję oraz sprzedaż materiału hodowlanego. Wzrost liczby małych gospodarstw utrzymujących konie objęte ochroną nie pokrywał się z wynikami Powszechnego Spisu Rolnego (GUS, 2022b), według którego w latach 2010–2020 wzrosła o 6,6% liczba średnich gospodarstw o powierzchni 20–50 ha oraz największych o powierzchni >50 ha (wzrost o 50,5%), natomiast w przypadku pozostałych odnotowano spadek liczebności. Pomimo stopniowego spadku pogłowia koni w gospodarstwach (GUS, 2010, 2018, 2022a) zauważalny jest stały wzrost liczby kłaczy sokólskich i sztumskich, co może wskazywać, że ich

hodowla jest opłacalna, a płatności wyrównują niekorzystną tendencję rynkową, której podlega pozostała populacja polskiego konia zimnokrwistego.

Wyniki ankiet dotyczących dobrostanu wskazują, że stan pielęgnacji koni jest na wymaganym przez programy ochrony, wystarczającym poziomie. 97,05% spośród badanych osób deklaruowało przeprowadzanie przynajmniej 2 razy w roku korekcji kopyt, a 98,03% ankietowanych przynajmniej raz w roku przeprowadza odrobaczanie. Nadal jednak można stwierdzić, że poziom dbałości o kończyny jest w naszym kraju niski, o czym świadczy częstość występowania wad wynikających z braku odpowiedniej pielęgnacji (kopyta krzywe, przerośnięte, zawężone, problemy ze swobodnym poprawnym ruchem).

Większość hodowców (53,4%), którzy rozpoczęli realizację programów ochrony w początkowych dwóch latach (2008–2009) nadal w nich uczestniczy (bezpośrednio lub pośrednio), co może potwierdzać zadowalającą opłacalność lub/i przywiązanie do hodowanej rasy.

Występowanie prawie we wszystkich gospodarstwach różnych gatunków zwierząt gospodarskich w podobnych proporcjach nie pokrywa się z przekonaniem, że najczęściej drobni gospodarze posiadają małe stada lub pojedyncze sztuki zwierząt różnych gatunków w celu zapewnienia samowystarczalności (Łączyński, 2022; Kołodziejczak, 2020). Dodatkowo wyniki wskazują, że z roku na rok maleje odsetek gospodarstw posiadających inne gatunki (ankiety 2011, 2016, 2020). Może to wskazywać na preferowanie produkcji roślinnej lub na większą opłacalność utrzymania koni objętych POZG niż innych gatunków zwierząt gospodarskich. Biorąc pod uwagę liczbę lat prowadzenia hodowli koni zauważalny jest znacznie wyższy udział starszych hodowców wśród właścicieli małych gospodarstw, z czego można wywnioskować przywiązanie do rodzinnych tradycji. Ważnym aspektem ochrony zasobów genetycznych koni zimnokrwistych w typie sztumskim i sokólskim jest zachowanie tradycyjnego, zaprzęgowego wykorzystania (Polak, 2012), dlatego pozytywnym zjawiskiem jest zadeklarowanie przez prawie 1/3 pytanym wykorzystania koni w pracach rolnych, agroturystyce i leśnictwie. Mimo to, porównując dane ankietowe z lat 2011, 2016 i 2020, zauważalna jest tendencja spadkowa.

Wysoki odsetek osób zadeklarował utrzymanie koni zimnokrwistych dla przyjemności. Trudno się z taką deklaracją zgodzić, ponieważ zwłaszcza w małych gospodarstwach, o niskiej opłacalności, czynnik ekonomiczny jest bardzo ważny, na co wskazuje fakt, że w POZG uczestniczą wyłącznie osoby wnioskujące o dofinansowanie w ramach programów rolno-środowiskowo-klimatycznych, a odmowa uzyskania płatności często skutkuje natychmiastową rezygnacją z uczestnictwa w programie (Polak, 2016). Niewielka liczba hodowców wskazywała na wykorzystanie rzeźne koni sztumskich i sokólskich, średnio poniżej 20%. Może to wynikać z faktu stałej tendencji wzrostowej cen na materiał hodowlany i coraz większej opłacalności.

Podsumowując, stwierdzono, że:

- właścicielami koni sokólskich i sztumskich, uczestniczącymi w programach ochrony zasobów genetycznych koni są w znacznej większości mężczyźni w wieku między 40 a 49 lat;
- konie utrzymywane są w małych, najczęściej liczących 2–3 kłacze stadach (ze średnią 5 sztuk);
- właściciele podkreślają zalety ras rodzimych, a hodowla prowadzona jest w większości ze względu na długoletnią tradycję rodzinną;
- dominują gospodarstwa rolne o powierzchni mniejszej niż 50 ha;
- właściciele deklarują, że hodowane przez nich konie utrzymywane są z dostępem do ruchu i pastwisk, a pielęgnacja przeprowadzana jest na wystarczającym poziomie, wymaganym przez program ochrony, czego jednak nie potwierdzają wyniki regionalnych i krajowych przeglądów, gdzie w większości przypadków odnotowywane są wady budowy i postawy kończyn;
- większość gospodarstw utrzymuje również inne gatunki zwierząt gospodarskich, głównie bydło mleczne;

– zwraca uwagę fakt, że w związku ze starzeniem się społeczeństwa przybywa starszych hodowców: większość to osoby w średnim i starszym wieku (poniżej 40 roku życia było zaledwie 18,2%), co w przyszłości może spowodować problemy z dalszym prowadzeniem hodowli.

Piśmiennictwo

- Dekret z dnia 2 lutego 1955 r. o organizacji hodowli zwierząt zarodowych (Dz.U. 1955 nr 6 poz. 34).
- Endenburg N. (1999). Perceptions and attitudes towards horses in European societies. *Equine Veterinary Journal*, Suppl., Apr (28), ss. 38–41.
- GUS (2010). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2010*, Warszawa.
- GUS (2018). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2018*, Warszawa.
- GUS (2022a). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2022*, Warszawa.
- GUS (2022b). *Powszechny Spis Rolny 2020, Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2020 r.*, Warszawa.
- IZ PIB (2008a). Program ochrony zasobów genetycznych koni sokólskich. Zarządzenie Dyrektora IZ PIB nr 20/08 z dnia 24 kwietnia 2008 roku.
- IZ PIB (2008b). Program ochrony zasobów genetycznych koni sztumskich. Zarządzenie Dyrektora IZ PIB nr 20/08 z dnia 24 kwietnia 2008 roku.
- Kluk K. (1809). *Zwierząt domowych i dzikich osobliwe krajowych historii naturalnej początki i gospodarstwo*, Warszawa.
- Kołodziejczak A. (2020). Regionalna specjalizacja produkcji rolnej w Polsce. *Studia Obszarów Wiejskich*, 57: 67–80.
- Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r. (Dz.U. 2002 nr 184 poz. 1532).
- Łaczyński A. (2022). Polskie rolnictwo w liczbach – co zmieniło się w ciągu ostatniej dekady? *Pomorski Thinkletter*, 3(10): 99–110.
- Łojek J., Łojek A. (2015). Człowiek i koń – próba równoważenia interesów, *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria R.* 24: 2015, 2 (94).
- Ministerstwo Rolnictwa (1955). Zarządzenie Ministra Rolnictwa z dnia 27 sierpnia 1955 r. w sprawie organizacji ośrodków hodowli zwierząt gospodarskich (M.P. 1955 nr 93 poz. 1197).
- MRiRW. Ustawa z dnia 4 listopada 2022 r. o systemie identyfikacji i rejestracji zwierząt (Dz.U. 2022 poz. 2727).
- Nozdryn-Płotnicki J. (1966). Pochodzenie, rozmieszczenie i przydatność gospodarcza konia sokólskiego, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio E, Agricultura*, t. XXI, z. 17.
- Polak G. (2012). Problemy związane z prowadzeniem programów ochrony zasobów genetycznych koni w typie sokólskim i sztumskim w latach 2008-2011, *Rocz. Nauk. Zoot.*, 39(1): 47–59.
- Polak G. (2016). Socjoekonomiczny aspekt wdrażania programów ochrony zasobów genetycznych koni sztumskich i sokólskich, *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, t. 103, z. 3.
- Polak G. (2023). Programy ochrony koni sokólskich i sztumskich. *Hodowca i jeździec*, wiosna 2023, ss. 56–59.
- Wawrzyniak B.M. (2023). Problematyka reformy rolnej i struktury agrarnej w polskim rolnictwie okresu międzywojennego. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 4 (114): 41–54.

PROFILE OF A BREEDER PARTICIPATING IN GENETIC RESOURCES CONSERVATION PROGRAMMES FOR SOKÓLSKI AND SZTUMSKI HORSES

Joanna Wójtowicz, Grażyna Polak, Agnieszka Chelmińska, Beata Smulska

SUMMARY

In order to determine the profile of a Sokólski and Sztumski cold-blooded horses breeder participating in genetic resources conservation programme, the information contained in contracts with the National Research Institute of Animal Production as well as anonymous surveys carried out in 2011, 2016 and 2020 and personal surveys conducted in 2021–2022 were analysed. The aim of the study was to characterize farms keeping Sztumski and Sokólski horses covered by the conservation programme and to verify hypotheses regarding the reasons for breeders' participation in it. It was found that the majority of breeders of Sztumski and Sokólski cold-blooded horses are people aged 40–59. Sokólski mares covered by the genetic resources conservation programme occur mainly (78%) in Podlasie and the Lublin region, while Sztumski mares (58%) in Mazovia and Pomerania. Small herds of 2–3 mares predominate, and the average herd size slightly exceeds 5. A positive phenomenon is that almost 1/3 of breeders declare cultivating the tradition of working use, which coincides with the assumptions of conservation programmes.

Keywords: cold-blooded horses, breeding, Sokólski type, Sztumski type, genetic resources conservation, conservation programmes.